

Wstęp

Ósmy z kolei tom edycji materiałów z Archiwum Ringelbluma zawiera świadectwa dotyczące losów ludności żydowskiej na terenach wcielonych do Rzeszy: w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, rejencji ciechanowskiej i na Górnym Śląsku. Na tom składają się głównie relacje uchodźców, zmuszonych do opuszczenia swoich domów w pierwszych tygodniach wojny, oraz osób objętych akcją koncentracji Żydów w większych ośrodkach na ziemiach należących do Rzeszy i przesiedlania ich z tych terenów do Generalnego Gubernatorstwa. Plan wysiedleń ludności żydowskiej z opisywanego terytorium realizowano z przerwami od końca 1939 do początków 1941 r. Zbiór ukazuje również życie codzienne ludności w tym okresie. Oprócz relacji w tomie znalazły się jedynie trzy dokumenty o odmiennym charakterze: list Davida Jonasa, przewodniczącego Gminy Żydowskiej w Gdańsku do Maximiliana Jezierskiego, pracownika ekspozytury HICEM w Warszawie (dok. 6), zaświadczenie o zatrudnieniu Szymona Wiewiórki z Dobrzynia nad Wisłą (dok. 15), oraz Biuletyny Kierownika Rad Starszych Gmin Żydowskich w Ost-Oberschlesien (dok. 48).

W większości relacje zebrane w tomie dotyczą okresu od pierwszych dni wojny do lutego i marca 1941 r. (są to opisy wygnania Żydów z Płocka i Drobin). Wyjątek stanowi wspomniany list Davida Jonasa, opatrzony datą 8 lipca 1942 r. W wielu dokumentach można spotkać wspomnienia sięgające okresu przedwojennego, krótkie szkice z historii opisywanych miast czy relacje z przygotowań do wojny.

Największy wybór dokumentów mamy z rejencji ciechanowskiej. Są to relacje z następujących miast: Chorzele, Drobin, Mława, Nasielsk, Płock, Przasnysz, Pułtusk, Raciąż, Serock, Sierpc, Strzegowo, Zakroczym i Żuromin. Niewiele mniej dokumentów dotyczy Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie. Są to relacje pochodzące z Brodnicy, Bydgoszczy, Dobrzynia nad Wisłą, Gdańska, Gdyni, Golubia-Dobrzynia, Grudziądz, Lipna, Lubicza, Rypina, Skępego i Torunia. Z Prowincji Śląsk pochodzi tylko jeden dokument. Z Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie najwięcej dokumentów dotyczy miast rejencji kwidzyńskiej. W rejencji ciechanowskiej najobszerniej zostały opisane losy ludności Płocka, Serocka i Sierpca.

Znakomita większość umieszczonych w niniejszym tomie dokumentów nie była wcześniej publikowana. W „Biuletynie ŻIH” ukazała się relacja z Rypina¹ (dok. 18). Fragmenty relacji dotyczących Lipna, Płocka i Żuromina (dok. 13, 14, 25, 47) znajdują się w tomie *Archiwum Ringelbluma. Dzień po dniu Zagłady*².

Podział geograficzny terenów wcielonych do Rzeszy

W wyniku agresji Niemiec i ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r. oraz po ustaleniu granicy niemiecko-sowieckiej Adolf Hitler dekretemi z 8 i 12 października wcielił zachodnie terytoria Polski do Rzeszy. Anektowano dawne województwa: pomorskie, śląskie, poznańskie, łódzkie, północną i zachodnią część Mazowsza oraz Suwalszczyznę. Z pozostałych terenów zajętych przez Niemcy utworzono Generalne Gubernatorstwo.

Obszar anektowany przez Niemcy obejmował terytorium 94 000 km², zamieszkały przez ok. 10 mln ludzi. Wprowadzono na nim nowy porządek administracyjny. Ziemię tę podzielono na tzw. *Reichsgaue* (okręgi Rzeszy): Okręg Rzeszy Poznań (*Reichsgau Posen*), przemianowany w styczniu 1940 r. na Kraj Warty (*Warthegau*), i Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie (*Danzig-Westpreussen*). Rejon Ciechanowa, jako rejencja ciechanowska (*Regierungsbezirk Zichenau*), i Suwałki zostały podporządkowane administracyjnie istniejącej wcześniej prowincji Rzeszy Prusy Wschodnie (*Ostpreussen*). Województwo śląskie wraz z Zagłębiem Dąbrowskim i Chrzanowem wcielono do Prowincji Śląsk (*Provinz Schlesien*).

Do 25 października 1939 r. władzę na zajętych terenach sprawował zarząd wojskowy. Przy naczelnym dowództwie każdej z pięciu armii, które zaatakowały Polskę, istniał oddzielny aparat administracyjny i policyjny, podlegający bezpośrednio głównemu kwatermistrzowi danej armii. Już w okresie funkcjonowania administracji wojskowej nastąpiły liczne akty terroru wobec ludności cywilnej, w tym egzekucje, zatrzymywanie zakładników, wypędzenia, grabież mienia, niszczenie synagog i innych obiektów oraz przedmiotów kultu³.

Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie

Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie (*Reichsgau Danzig-Westpreussen*) powstał z połączenia obszarów województwa pomorskiego, terytorium Wolnego Miasta Gdańska i rejencji zachodniopruskiej prowincji Prusy Wschodnie (powiaty Elbląg,

¹ „Biuletyn ŻIH” nr 137–138/1986, s. 181–183.

² *Archiwum Ringelbluma. Dzień po dniu Zagłady*, oprac. Marta Markowska, Warszawa 2008, s. 24, 34–36, 53–54.

³ Tatiana Berenstein, Adam Rutkowski, *Prześladowania ludności żydowskiej w okresie hitlerowskiej administracji wojskowej na okupowanych ziemiach polskich (1 IX 1939–25 X 1939 r.)*, „Biuletyn ŻIH” 1961, cz. 1, nr 2 (38), s. 3–38; cz. 2, nr 3 (39), s. 63–87.

Kwidzyn, Malbork, Susz i Sztum). Aneksji Wolnego Miasta Gdańska dokonano ustawą Reichstagu z 1 września 1939 r. Namiestnikiem Rzeszy w tym Okręgu został Albert Forster, pełniący jednocześnie funkcję gauleitera, tj. szefa okręgu partyjnego NSDAP. W jego rękach spoczywało ogólne kierownictwo administracji państwowej. Od 1941 r. w jego gestii znalazł się również Urząd Powierniczy, zarządzający mieniem odebranych Polakom i Żydom.

Terytorium Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie obejmowało 25 705 km², zamieszkiwało je 2,15 mln ludzi. Stolicą prowincji był Gdańsk. Prowincja składała się z trzech rejencji: gdańskiej (*Regierungsbezirk Danzig*), bydgoskiej (*Regierungsbezirk Bromberg*) i kwidzyńskiej (*Regierungsbezirk Marienwerder*). Każda rejencja podzielona była na powiaty. W skład rejencji gdańskiej wchodziły powiaty: Chojnice, Elbląg, Gdańsk, Kartuzy, Kościerzyna, Nowy Dwór Gdański, Starogard Gdański, Tczew, Wejherowo, oraz cztery miasta wydzielone: Elbląg, Gdańsk, Sopot, Gdynia. W rejencji bydgoskiej znalazły się powiaty: Bydgoszcz, Chełmno, Sępólno, Świecie, Toruń, Tuchola, Wyrzysk. Do rejencji kwidzyńskiej należały powiaty: Brodnica, Grudziądz, Lipno, Kwidzyn, Malbork, Nowe Miasto Lubawskie, Prabuty, Rypin, Sztum, Wąbrzeźno.

Ludność żydowska na Pomorzu była nieliczna i rozproszona. Do największych ośrodków, w których mieszkali Żydzi, należały: Brodnica, Bydgoszcz, Gdańsk, Gdynia, Lipno, Rypin. Podobnie jak na innych terytoriach, na których toczyły się działania wojenne we wrześniu 1939 r., również w wielu miastach nowo powstałego okręgu Rzeszy mieszkańcy podejmowali chaotyczne próby ucieczki i znalezienia schronienia przed nacierającymi wojskami niemieckimi. Towarzyszyły im pogromy i zabójstwa dokonywane przez Wehrmacht i oddziały Selbstschutzu. Do największych masakr doszło w Bydgoszczy i Fordonie, Starogardzie Gdańskim, Świeciu i Rypinie. Już na długo przed wybuchem wojny hitlerowcy przygotowali listy z nazwiskami ponad 1,5 tys. Polaków, Żydów i Niemców z obszaru Wolnego Miasta Gdańska i „polskiego korytarza”, przeznaczonych do aresztowania po ataku na Polskę. Uwięzionych w wyniku tej akcji przetrzymywano w Gdańsku w budynku Victoria-Schule⁴, a następnie w koszarach wojskowych w Nowym Porcie i na terenie przysłego obozu koncentracyjnego Stutthof. Żydów przetrzymywano również w małym obozie na Oruni oraz we wsiach Brzeźno i Graniczna Wieś. Aresztowanych w Gdyni przetrzymywano w byłych koszarach w Redłowie. Tak jak na innych terytoriach wcielonych do Rzeszy na masową skalę niszczone i bezczeszczono synagogi, rabowano mienie i nakładano na gminy żydowskie kontrybucje.

Władze niemieckie usilnie dążyły do tego, aby Okręg Gdańsk-Prusy Zachodnie został jako pierwszy ogłoszony *judenrein*. Na terenach Gdańska i Pomorza, a także Górnego Śląska zamierzano zlikwidować gminy żydowskie liczące poniżej 500 członków i przenieść ich mieszkańców poza terytorium Rzeszy. Jeszcze

⁴ Gmach szkoły znajduje się przy ul. Kładki (dawniej Holzgasse).

w październiku 1939 r. zamierzano przystąpić do realizacji tzw. operacji „Nisko”, która polegała na koncentracji Żydów ze wszystkich terytoriów wcielonych do Rzeszy na terenie Niska w dolinie Sanu, w specjalnie utworzonym tam obozie. Autorem tego projektu był SS-Obersturmführer Adolf Eichmann, zajmujący się do tej pory sprawami żydowskimi w Wiedniu. Przesiedleń zamierzano dokonać prawdopodobnie w lutym 1940 r. Z wielu przyczyn planów tych nie udało się zrealizować. Generalne Gubernatorstwo nie było w stanie przyjąć takiej liczby ludności. Przesiedlenia utrudniała też akcja osiedlania na terenach wcielonych volksdeutscheów z Wołynia i krajów nadbałtyckich. W marcu 1940 r. zrezygnowano ostatecznie z idei „rezerwatu żydowskiego”. Część żydowskich mieszkańców Pomorza trafiła, poza terenami GG, do rejencji ciechanowskiej. Byli to Żydzi z Brodnicy, Chojnic, Gdyni, Gniewkowa, Jabłonowa, Lubawy i Lidzbarka. Zostali oni rozmieszczeni w 5 miejscowościach: Kluczbork – 91 osób, Radzanów – 77 osób, Straszewo – 18 osób, Strzegowo – 103 osoby, Zieluń – 15 osób⁵. Pod koniec 1940 r. w Gdańsku mieszkało wciąż ok. 650 Żydów, których stłoczono w prowizorycznym getcie utworzonym w starym spichrzu przy ul. Mysiej 7 (obecnie ul. Owsiana). W październiku 1941 r. ogłoszono zarządzenie, zgodnie z którym wszyscy gdańscy Żydzi zostali zmuszeni do noszenia gwiazdy Dawida. Wreszcie w lutym 1941 r. rozpoczęły się wywózki mieszkańców getta, które trwały do lipca 1943 r. W ich wyniku większość gdańskich Żydów (ok. 575 osób) wywieziono do getta warszawskiego bądź do obozów koncentracyjnych Auschwitz i Theresienstadt. Końca wojny doczekało zaledwie 22 gdańskich Żydów, więzionych wciąż w getcie przy ul. Mysiej. Żydzi z Pomorza trafiali też do obozów pracy i obozów koncentracyjnych, z których największy był obóz Stutthof. Pierwsi więźniowie żydowscy trafili tam 17 września 1939 r. Byli to głównie Żydzi gdańscy. W późniejszym okresie trafiali tu głównie Żydzi z Białostoczczyzny. W okresie największego napływu więźniów żydowskich, między czerwcem a październikiem 1944 r., do obozu przetransportowano ponad 47 tys. osób. Spośród 50 tys. Żydów, którzy przeszli przez obóz w Stutthofie, zginęło ponad 35 tys.⁶

Ogółem w czasie II wojny światowej zginęło 30 tys. Żydów zamieszkujących ziemie przedwojennego województwa pomorskiego.

Rejencja ciechanowska

Rejencja ciechanowska (*Regierungsbezirk Zichenau*) została utworzona z ziem północnego Mazowsza. W jej skład weszło 9 powiatów dawnego województwa warszawskiego: ciechanowski, makowski, mławski, płocki, płoński, przasnyski i sier-

⁵ *Żydzi w rejencji*, s. 96.

⁶ Krzysztof Dunin-Wąsowicz, *Żydowscy więźniowie KL Stutthof*, „Biuletyn ŻIH” 1967, nr 3 (63), s. 3–37.

pecki, oraz część powiatów ostrołęckiego, pułtuskiego, sochaczewskiego i warszawskiego. Powierzchnia rejencji wynosiła ok. 13,5 tys. km², co stanowiło 41,6% powierzchni przedwojennego województwa warszawskiego. Utrzymano podział na powiaty, zachowując na ogół ich granice. W rejencji ciechanowskiej mieszkało ok. 1 mln osób, w tym ok. 80 tys. Żydów. Ludność żydowska zamieszkiwała głównie mniejsze miasta. W miastach liczących poniżej 20 tys. mieszkańców Żydzi stanowili 80% populacji. Udział procentowy ludności żydowskiej w większych ośrodkach wahał się od 20% w Płocku, przez 31% w Mławie, do 55% w Makowie Mazowieckim. Na terenach wiejskich mieszkało jedynie 0,4% Żydów w powiecie płockim i 1,7% w powiecie ostrołęckim. Polityka władz niemieckich wobec Żydów z rejencji ciechanowskiej różniła się od tej prowadzonej na innych ziemiach wcielonych do Rzeszy. Tereny te należały do byłego zaboru rosyjskiego, w związku z czym procent ludności żydowskiej był tu znacznie wyższy niż w Kraju Warty.

Nadprezydentem i gauleiterem NSDAP w Prusach Wschodnich był Erich Koch. Od 1941 r. pełnił też funkcję szefa zarządu cywilnego okręgu białostockiego i komisarza Rzeszy dla Ukrainy. Sprawowanie urzędu gauleitera oraz nadprezydenta prowincji dawało Kochowi szerokie prerogatywy, podlegały mu wszystkie urzędy państwowe, organizacje polityczne i organa policyjne. Na czele rejencji ciechanowskiej stał prezydent. Jako pierwszy został nim mianowany dr Herman Bethke. Wiosną 1940 r. zastąpił go gen. Paul Dargel.

Tereny przyszłej rejencji zostały zajęte przez wojska niemieckie w pierwszym tygodniu września. 3 września oddziały Wehrmachtu wkroczyły do Ciechanowa i Przasnysza, 6 września do Pułtusza i Sierpca, 9 września zajęły Płock i Serock. Jeszcze przed wkroczeniem wojsk niemieckich z niektórych miast uciekła znaczna część mieszkańców. W okresie od września do grudnia 1939 r. ludność żydowska masowo uciekała na wschód, na tereny znajdujące się pod okupacją sowiecką oraz do Warszawy. Ucieczkom tym towarzyszyły pogromy dokonywane przez wojska niemieckie. Po ustaniu działań wojennych część uchodźców wróciła do swoich domów. Wielu pozostało jednak w nowych miejscach zamieszkania, zwłaszcza w Warszawie. Po utworzeniu getta warszawskiego dramatyczne warunki, jakie w nim panowały, zmusiły wielu uciekinierów do powrotu na teren rejencji.

W pierwszym okresie wojny, do końca 1939 r., prześladowania ludności żydowskiej przez władze niemieckie polegały przede wszystkim na jej wypędzeniu. Sposób, w jaki je przeprowadzano, zależał od inicjatywy organizatorów i przebiegał w odmienny sposób w różnych miejscowościach. Prawie wszędzie rozpętano masowy terror według jednego scenariusza: egzekucje za najdrobniejsze przewinienia, palenie synagog, pędzenie Żydów do poniżających zajęć, rabunek mienia, kontrybucje. Na terenach wcielonych do Rzeszy wcześniej niż w GG wprowadzono również oznakowanie Żydów. Późną jesienią 1939 r. rozpoczęto akcję przesiedleńczą Żydów z rejencji do Generalnego Gubernatorstwa, aby na opuszczonych przez nich terenach osiedlić Niemców. Zakończenie tej akcji przewidziano na wczesną

wiosnę 1940 r. Przeprowadzono ją połowicznie i niekonsekwentnie. Niemcy chcieli wykorzystać żydowską siłę roboczą do realizacji zadań gospodarczych. Od grudnia 1939 do lutego 1940 r. Niemcy wypędzili Żydów z Sierpca i wszystkich innych miejscowości tego powiatu oraz z Nasielska i Serocka, znajdujących się w powiecie pułuskim. W maju 1940 r. do GG przybył ostatni transport Żydów z rejencji. Byli to mieszkańcy Mławy i okolic. Na ich miejsce przesiedlono do Mławy Żydów z Drobina, Radzanowa, Szreńska i Zielunia. Mieszkańcy tych miast trafili głównie do małych miejscowości dystryktu lubelskiego.

Jednocześnie od 1940 r. rozpoczęło się przemieszczanie ludności żydowskiej do wyznaczonych dzielnic. W rejencji ciechanowskiej Niemcy utworzyli getta w 11 miejscowościach: Ciechanowie, Drobinie, Makowie (początek 1941 r.), Mławie (grudzień 1940 r.), Nowym Mieście, Nowym Dworze Mazowieckim, Płocku, Płońsku (oba założone we wrześniu 1940 r.), Sierpcu (marzec/kwiecień 1940 r.), Strzegowie i Wyszogrodzie (koniec 1940 r.). Getta te były otwarte bądź ogrodzone drewnianymi płotami, co pozwalało – przynajmniej do początku 1942 r. – na ograniczony kontakt z pozostałą ludnością miasteczek. Najwcześniej – w pierwszym kwartale 1940 r. – powstało getto w Sierpcu; najpóźniej w Strzegowie i Nowym Mieście (listopad 1941 r.). W mniejszych miejscowościach (Biezuń, Bodzanów, Czerwińsk, Chorzele, Szreńsk, Zakroczym, Radzanów, Zieluń) utworzono oddzielne dzielnice żydowskie. W połowie 1941 r. do getta w Nowym Dworze przesiedlono ludność żydowską z Czerwińska, Wyszogrodu i Zakroczymia, a w styczniu 1942 r. do getta w Strzegowie – Żydów z Bieżunia i Drobina. Po przesiedleniu Żydów z Ciechanowa na ich miejsce sprowadzono ludność żydowską z Dobrzynia, Raciąża i Sierpca. Takie przemieszczanie Żydów między gettami różnych miejscowości miało spowodować zerwanie wszelkich kontaktów pomiędzy nimi a ich polskimi sąsiadami i doprowadzić do pełnej izolacji ludności żydowskiej od otoczenia. Masowe przesiedlenia do GG kontynuowano od pierwszego kwartału 1941 r. Przesiedlono wtedy ok. 10 tys. osób, w tym 7 tys. Żydów z Płocka. Żydzi płocky przeszli wcześniej przez obóz przesiedleńczy w Działdowie (Soldau). W 1941 r. znaleźli się przede wszystkim w miastach dystryktu radomskiego. Byli to głównie mieszkańcy Płocka, Bodzanowa i Wyszogrodu. Rozmieszczono ich w miejscowościach, w których wcześniej w ogóle nie było Żydów, lub w małych ośrodkach, gdzie przesiedleńcy stanowili ponad 50% mieszkańców, a niewielkie gminy nie były w stanie poradzić sobie finansowo z udzieleniem wszystkim pomocy.

Od drugiego kwartału 1941 r. władze niemieckie zaprzestały przesiedlania Żydów z rejencji ciechanowskiej do GG i rozpoczęły akcję ich koncentracji w siedmiu wytypowanych gettach w Ciechanowie, Makowie, Mławie, Nowym Mieście, Nowym Dworze, Płońsku i Strzegowie. Z mniejszych miejscowości przesiedlano najpierw do większych gett, a następnie z tych większych do wyznaczonych gett koncentracji. W czerwcu i lipcu 1941 r. w gettach rejencji ciechanowskiej prze-

prowadzono akcję wymierzoną w niezameldowanych Żydów. Ze względu na przemieszczanie ludności żydowskiej między gettami różnych miast wielu ich mieszkańców nie posiadało wymaganych dokumentów. Wyselekcjonowaną ludność gromadzono na rynkach miast i kierowano do obozu w Pomiechówku. W wyniku tych akcji w obozie znalazło się ok. 6 tys. Żydów z Nowego Dworu, Nowego Miasta, Płońska, Ciechanowa, Mławy, Raciąża, Sierpca i Zakroczymia. Obóz w Pomiechówku został zorganizowany na początku 1941 r. w Forcie III przedwojennego kompleksu umocnień twierdzy modlińskiej. W rezultacie tortur i egzekucji zamordowano tam ok. 2,5 tys. Żydów. Pozostałych we wrześniu 1941 r. przewieziono nad granicę z Generalnym Gubernatorstwem. Tam w okolicach wsi Jeziorna wymordowano dużą ich liczbę, nieliczni trafili do szpitala w Legionowie.

Pod koniec 1942 r. rozpoczęła się deportacja Żydów z siedmiu ostatnich gett rejencji do ośrodków zagłady. 10 listopada 1942 r. z Mławy odszedł transport Żydów do ośrodka zagłady w Treblince. Do tego transportu została dołączona także znaczna liczba mieszkańców getta w Strzegowie. Była to jedyna deportacja Żydów z rejencji ciechanowskiej do Treblinki. Kolejne transporty z Mławy (13 i 17 listopada i 10 grudnia 1942 r.) oraz z pozostałych gett rejencji trafiły do obozu Auschwitz. Z Ciechanowa odprowadzono w listopadzie 1942 r. dwa transporty. Deportacja Żydów z Makowa i Nowego Miasta nastąpiła 18 listopada 1942 r. Drugi transport ze Strzegowa odszedł 24 listopada, ostatni z Płońska 15 grudnia. Z getta w Nowym Dworze wysłano 3 transporty: 20 listopada, 9 i 12 grudnia 1942 r.

Ogólną liczbę Żydów przesiedlonych z rejencji ciechanowskiej do GG w okresie od września 1939 do marca 1941 r. szacuje się na ok. 40 tys. Z gett wytypowanych do koncentracji zostało deportowanych do ośrodków zagłady ok. 36 tys. osób.

Późną jesienią rozpoczął się ostatni rozdział zagłady Żydów północnego Mazowsza – *Judenjagd*, czyli polowanie na Żydów. Była to akcja tropienia przez władze niemieckie niedobitków ukrywających się w lasach i bunkrach. Akcja ta trwała do stycznia 1945 r. Jedyne nielicznym Żydom udało się doczekać wyzwolenia⁷.

Prowincja Śląsk

Tak jak w wypadku pozostałych ziem wcielonych, Górny Śląsk został inkorporowany do Rzeszy dekretem Hitlera z 8 października 1939 r. do Prowincji Śląsk (*Provinz Schlesien*) z siedzibą we Wrocławiu. 18 stycznia 1941 r. z jego terenów została utworzona nowa pruska prowincja – Górny Śląsk (*Provinz Oberschlesien*). Ziemie należące wcześniej do Polski weszły w skład dwóch rejencji: opolskiej

⁷ Jan Grabowski, *Polityka antyżydowska na terenie rejencji ciechanowskiej* [w:] *Zagłada Żydów na polskich terenach wcielonych do Rzeszy*, red. Aleksandra Namysło, Warszawa 2008, s. 67–68.

(*Regierungsbezirk Oppeln*) i katowickiej (*Regierungsbezirk Kattowitz*). Do rejencji opolskiej, należącej przed 1939 r. do Rzeszy, wcielono trzy nowe powiaty: Zawiercie, Blachownia i Lubliniec. Rejencja ta obejmowała obszar 11 711 km² i liczyła 1,5 mln mieszkańców. Powiat zawierciański wyłączono z dawnego województwa kieleckiego, a powiat lubliniecki z dawnego województwa śląskiego. Powiat Blachownia należał przed wojną do województwa częstochowskiego. Rejencja katowicka prawie w całości powstała na obszarze zaanektowanych polskich powiatów. W jej skład weszły również ziemie niezwiązane ze Śląskiem, należące wcześniej do województwa kieleckiego i krakowskiego. W listopadzie 1939 r. wcielono do rejencji katowickiej trzy powiaty miejskie, należące wcześniej do rejencji opolskiej: Bytom, Zabrze i Gliwice, oraz powiaty ziemskie bytomsko-tarnogórski i toszecko-gliwicki. Znalazły się tu również powiaty Zagłębia Dąbrowskiego. Ostatecznie rejencja katowicka obejmowała obszar 8924 km², który zamieszkiwało 2,9 mln mieszkańców. Nadprezydentem i gauleiterem Prowincji Śląsk został Josef Wagner, a następnie Fritz Bracht. Na czele każdej rejencji stał prezydent. Tereny Śląska wcielone do Rzeszy zamieszkiwało ponad 90 tys. Żydów.

Pierwszym rozporządzeniem skierowanym przeciwko Żydom zamieszkującym Prowincję Śląsk był rozkaz o ich koncentracji w większych miastach. Następnie zaczęto wprowadzać w życie plany przesiedlenia ich poza terytoria wcielone do Rzeszy. Katowice, wraz z Wiedniem i Morawską Ostrawą, znalazły się wśród miast objętych akcją przesiedlenia ludności żydowskiej do „rezerwatu” na terenie Lubelszczyzny (tzw. operacja „Nisko”). Z ziem śląskich należących wcześniej do Polski planowano przesiedlić 70–80 tys. Żydów. 20 i 27 października 1939 r. odeszły z Katowic dwa transporty, każdy po 2,5 tys. osób. Kolejne przesiedlenia zostały jednak odwołane, a cały plan, jak już wspomniałam, zawieszono w marcu 1940 r. Rozpoczęto wtedy tworzenie zbiorczych gett na terenie Zagłębia Dąbrowskiego, gdzie powstało największe skupisko ludności żydowskiej w rejencji katowickiej. Przed skoncentrowaniem Żydów w dzielnicach zamkniętych zostali oni pozbawieni swoich majątków. Już we wrześniu 1939 r. stworzono rejestr wszystkich Żydów zameldowanych w rejencji. Jednocześnie oznaczono żydowskie sklepy napisem *Jüdisches Geschäft*. Ostatecznie handel żydowski zlikwidowano w grudniu 1939 r., oddając go w ręce „aryjskich” powierników. Doprowadziło to do błyskawicznej pauperyzacji ludności żydowskiej. Na czele gett zagłębiowskich stał Mojżesz Merin. Dzielnicę żydowską w Sosnowcu i Będzinie utworzono jeszcze na przełomie 1939 i 1940 r. W Chrzanowie nastąpiło to latem 1941 r. Getto w Olkuszu zostało utworzone we wrześniu 1941 r., a zlikwidowane w czerwcu 1942 r. Transporty skierowano do KL Auschwitz. W powiecie żywieckim utworzono obóz pracy połączony z gettem na terenie browaru w Suchej Beskidzkiej. Od lipca 1942 r. mieszkańców getta zaczęto sukcesywnie wywozić do KL Auschwitz. Ostatecznie getto zlikwidowano 8 maja 1943 r., część zdolnych do pracy kierując w głąb Rzeszy, a resztę do obozu Auschwitz.

Od grudnia 1939 r. na rady starszych nałożono obowiązek tworzenia tzw. przymusowych brygad roboczych (*Zwangsarbeitskolonnen*), przekształconych potem w żydowskie obozy pracy. Na Górnym Śląsku powstało ich 93.

Ostateczną decyzję o likwidacji gett zagłębiowskich podjął Heinrich Himmler 21 maja 1943 r. Akcja w gettach w Sosnowcu i Będzinie rozpoczęła się w sierpniu 1943 r. Do końca 1943 i na początku 1944 r. do KL Auschwitz kierowano już tylko niewielkie grupy osób, które porządkowały getta po ich zlikwidowaniu⁸.

⁸ Ryszard Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej*, Katowice 2006.